

ІДЕЇ ГУМАНІЗМУ В ЕПОХУ ФРАНЦУЗЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

У статті зроблено спробу дослідити, як змінювалися педагогічні й філософські погляди французьких учених на проблему формування людини та на роль освіти в її становленні як вільної, всебічно розвинутої особистості в епоху французького Відродження.

Гуманізація всієї системи сучасної вітчизняної освіти є найважливішим чинником розвитку суспільства шляхом демократії, забезпечення прав людини й створення для всіх людей гідного життя. В основоположних нормативних документах, які визначили напрями освітньої реформи 90-х років в Україні (Конституція України; Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті; Закони України "Про освіту", "Про вищу освіту"; Концепція реформування гуманітарної освіти в Україні та ін.), зазначено, що державна політика в освітній галузі повинна ґрунтуватися на принципах гуманізму, демократії, пріоритеті загальнолюдських цінностей. Проблема гуманізації та гуманітаризації цікавить і французьких учених, які прагнуть узагальнити досвід своїх попередників та обрати правильні шляхи вирішення актуальних завдань освіти й виховання підрастаючого покоління.

Історики філософії та педагоги досить активно досліджували епоху французького Відродження. Видані узагальнюючі праці В. Волгіна, О. Дживелегова, О. Джуринаського, А. Піскунова та ін. У всі часи проблема розвитку людини була надзвичайно актуальною, викликала величезний інтерес і разом з тим залишалася до кінця не вирішеною. У зв'язку з цим ставимо за мету хоча б у найзагальніших рисах простежити, як змінювалися філософсько-педагогічні погляди на проблему формування людини та на роль освіти в її становленні як вільної, всебічно розвинутої особистості в епоху французького Відродження.

Гуманізм – це складне багатопланове явище, що вживається в науковій літературі у вузькому й широкому значеннях слова. У вузькому – це культурний рух епохи Відродження. У широкому – це система поглядів, що історично змінюється, яка визнає "цінність людини як особистості, її права на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, що вважає принципи рівності, справедливості, людяності бажаною нормою спілкування між людьми" [1: 4].

Як було відзначено, гуманізм історично мінливий і бере свій початок в епоху пізнього європейського середньовіччя. На зміну філософсько-педагогічній думці європейського раннього середньовіччя, яка головну мету освіти бачила виключно в порятунку душі й основою виховання визнавала лише Божественне начало, приходить епоха пізнього середньовіччя, що пройшла під знаком гуманістичних ідей Відродження (кінець XIV – початок XVII ст.). Гуманістичний рух в епоху Відродження виник як наслідок змін у середньовічному світогляді, носієм і оплотом якого була католицька церква [2: 92-112]. У філософсько-теологічних побудовах патристики, а згодом у схоластичній філософії людина повністю виганяється з природи, а її душа проголошується безсмертним і безстатевим початком, що не має нічого спільного з навколишнім світом, проявом якого вважалось людське тіло. У традиційних християнських віровченнях та ідеалістичних філософських побудовах людина виступає як одне зі створінь Бога, що створює не тільки душу людини, але й її тілесну організацію. Середньовічне виховання й навчання мало релігійно-догматичний характер. У школах панувала схоластика, сувора дисципліна, застосовувалися тілесні покарання. Усе навчання й виховання ґрунтувалося на сліпому підпорядкуванні авторитету Святого Писання та його тлумача – учителя. Тоді як гуманісти епохи Відродження піддали гнівній критиці всю середньовічну схоластичну систему освіти й протиставили їй виховання, що розвиває людину розумово та фізично, формує в ній високі моральні якості [3: 370]. Гуманісти епохи Відродження проголосили людину головною цінністю на землі, вони розробляли нові форми й методи виховання, намагаючись розкрити в людині все найкраще. Людина нової ідеології могла розраховувати тільки на себе, свої сили й розум. У філософсько-педагогічній думці в оновленому вигляді з'явився ідеал духовно й фізично розвинутої особистості, що склався під впливом конкретних історичних умов [2: 112]. Бурхливий розвиток продуктивних сил, зародження нових соціальних відносин мали своїм наслідком виникнення нового погляду на світ і людину.

У Франції перші гуманістичні ідеї в епоху Відродження були висловлені Гійомом Бюде (1468–1540 рр.), П'єром Рамусом (1515–1572 рр.), Франсуа Рабле (1494–1553 рр.), Мішелем Монтенем (1533–1592 рр.).

Гійом Бюде та П'єр Рамус виступили з ініціативою переглянути програму освіти. Так, Бюде пов'язував зміст навчання з економічним і політичним життям країни, пропонував використовувати вивчення класичних мов для отримання уроків моральності. Оновлену програму науково-реальної освіти склав П. Рамус. Його перу належать шкільні підручники з давніх і нових європейських мов [2: 115].

Найвизначнішим художником французького Ренесансу й одним з найвидатніших представників нових поглядів на освіту й виховання у Франції був Ф. Рабле. Письменник-гуманіст у знаменитому романі "Гаргантюа і Пантагрюель" показав блискучу сатиру на середньовічне виховання. Його роман – це "захоплений гімн новому знанню й новій освіті, тріумфальна програма гуманістичної науки, просочена такою ж вірою в її непогрішність і радістю прилучення до неї, як викрик Ульріха фон Гуттена: "Уми прокинулися, життя стало насолодою!" [4: 7].

У своєму романі Ф. Рабле дотепно викривав вади середньовічного виховання й навчання. Король Грангузье доручив навчання свого сина Гаргантюа схоластам і богословам, людям старої культури й старої науки. Вони змушували його зубрити так, щоб він, починаючи від абетки й закінчуючи серйозними трактатами, міг

відтворювати все без запинки напам'ять, не цікавлячись змістом. "...Хлопчиків взяли в наставники великого богослова, магістра Тубала Олоферна, і магістр так добре зумів дати йому абетку, що той вивчив її напам'ять у зворотному порядку, для чого потрібно було п'ять років і три місяці. Потім учитель прочитав з ним Доната, Фацет, Теодоле й Алана, для чого потрібно було ще тринадцять років, шість місяців і два тижні" [5: 64]. Про те, чим займався Гаргантюа за розкладом, складеним його вчителями-сорбонщиками, Ф. Рабле пише так: "...просипався він звичайно між 8 і 9 годинами ранку. Якийсь час він для припливу тваринних струмів бовтав ногами, стрибав і валився в ліжку; ...потім він зачісувався альменівським гребінцем, сиречь п'ятірнею, тому що наставники повторювали йому, що зачісуватися інакше, чиститися й митися – це значить даремно гаяти час, відведений для земного життя; ...щільно поснідавши, Гаргантюа йшов до церкви, ...там він вистоював від 26 до 30 мес; ...гуляючи по монастирському дворику, по галереях і по саду, Гаргантюа прочитував стільки молитов, скільки не могли б прочитати 16 самітників; ...потім на які-небудь нещасні півгодини він утикався в книгу, але, за висловом одного коміка, душа його була на кухні" [5: 76].

Тим часом батько став помічати, що син його, точно, робить великі успіхи, що від книг його не відірвеш, але що на добро йому це не піде й що на довершення всього він дурніє, тупіє й час від часу стає більш розсіяним і нетямущим. Філіпп де Марі, віце-король Папелігоський, оцінив заняття Гаргантюа таким чином: "Краще зовсім нічого не вчитися, чим учитися по таких книгах під керівництвом таких наставників, тому що їхня наука – маячня, а їх мудрість – пихата дурниця, що збиває з пантелику кращі, благородніші уми й губить цвіт юнацтва" [5: 65].

Тоді королю порадили запросити людей іншого напрямку думок. Навчання Гаргантюа було віднято в схоластів і доручено гуманістам. У главах, які присвячені навчанню Гаргантюа гуманістами, Рабле в дуже яскравій формі розкриває свої ідеали гуманістичної педагогіки. Новий вихователь піклується про те, щоб зробити з Гаргантюа сильну, різнобічно виховану й освічену людину. План занять Гаргантюа був складений таким чином, що він не втрачав даремно ні години: весь його час ішов на придбання нових корисних знань. Одним із головних завдань освіти Рабле бачив в ознайомленні учнів із кращими творами латинських і грецьких авторів, з Біблією та іншими джерелами в оригіналах, у неспотвореній церквою формі: "Зміст читаних уривків зі Святого Писання часто робив на Гаргантюа таку дію, що він переймався особливим благоговінням і любов'ю до Бога, славив його та молився йому, тому що Святе Писання відкривало перед ним його велич і мудрість невіречену" [5: 87].

Наступний принцип, що був покладений в основу нової гуманної освіти й виховання, полягав в обов'язковому вивченні таких наук, як математика, астрономія, природознавство, ознайомлення з різними видами людської діяльності. "...по дорозі назад вони спостерігали, у якому стані перебуває небесна сфера, чи така вона, як була вчора ввечері, і визначали, під яким знаком зодіаку сходять сьогодні сонце, під яким місяць; ...на початку обіду читалася вголос яка-небудь цікава повість про славні справи старовини; ...проводилася бесіда про властивості, особливості, корисність і походження всього, що подавалося на стіл: хліба, вина, води, солі, м'яса, риби, плодів, трав, коренеплодів, а рівно й про те, як з них готуються страви; ...потім приносилися карти, але не для гри, а для всякого роду дотепних забав, заснованих цілком на арифметиці (завдяки цьому Гаргантюа набув особливої пристрасності до чисел і щодня з таким захопленням займався арифметикою, з яким колись грав у кості або ж у карти); ...Гаргантюа робив успіхи й в інших математичних науках, як-от: у геометрії, астрономії та музиці (у той час як їхні шлунки засвоювали й переварювали їжу, вони креслили безліч геометричних фігур, а заодно вивчали астрономічні закони); ...темною ніччю, перед сном, вони виходили на найбільш відкритий простір у всьому будинку, дивилися на небо, спостерігали комети, якщо такі були, або положення, розташування, протистояння й збіг світил" [5: 80-86].

Як бачимо, особливого значення філософ надавав методам навчання: навчання, на його думку, повинно проходити в ігровій формі. Він думав, що найкраще будувати систему освіти так, щоб той, кого виховують, не розрізняв, де починається навчання й де закінчується відпочинок, і найкраще, коли відпочинок і навчання так чергуються між собою, що й те й інше сприймається з великою радістю для того, кого виховують. Це було точкою зору всієї нової культури виховання й освіти в епоху Відродження у Франції.

Ф. Рабле також наполягає на тому, що людина повинна отримувати не тільки розумову освіту, але й фізичне виховання: розум і тіло повинні розвиватися одночасно, паралельно й гармонійно. Після занять учень і вчитель "виходили на повітря й, по дорозі обговорюючи зміст прочитаного, відправлялися заради гімнастичних вправ у Брак або ж ішли в луги й там грали в м'яча, у гилку, у пиль тригон, настільки ж мистецьки розвиваючи тілесні сили, як тільки що розвивали сили духовні" [5: 82].

Таким чином, ми бачимо, що, визначивши метою освіти й виховання розвиток гармонійної, всебічно розвинутої особистості, Ф. Рабле своєю філософією зробив досить сильний вплив на подальший розвиток теорії й практики навчання та виховання.

Основоположником гуманістичної педагогіки у Франції по праву вважається Мішель Монтень. Його основна праця "Досвіди" – це "біблія вчителя", тому що вона містить винятково багатий компендіум моральних, естетичних, психологічних, медичних, загальнолюдських знань і порад. "Монтень надзвичайно сучасний", – відзначає Б. Вульфсон [1: 29; 6].

Філософ розглядає людину як найвищу цінність, вірить у її невичерпні можливості, бере під сумнів усяке божественне начало. За влучним зауваженням французького історика педагогіки Ж. Шампо, Монтень "воліє зняти перед Богом капелюха, але не ставати на коліна" [2: 116]. За судженнями Монтеня, виховання людини, "її праця, її учіння служать лише одному: створити її особистість" [7: 167]. Як і всі гуманісти, по-новому розуміючи мету освіти й виховання, Монтень вимагає іншого підходу до дитини, відзначає необхідність урахувувати особливості дитячого віку, індивідуалізувати виховання й навчання. "Важко перетворити те, що

вкладено в людину самою природою. Від цього й відбувається, що внаслідок помилки у виборі правильного шляху, найчастіше витрачають даремно працю й час на натаскування дітей у тому, що вони не в змозі як слід засвоїти" [7: 163]. Наприкінці свого роману філософ пише: "Дійсно, уміння гідно виявити себе у своїй природній сутності є ознакою досконалості та якістю майже божественною" [7: 390]. Ми прагнемо бути чимось іншим, не бажаючи вникнути у свою істоту, і виходимо за свої природні межі, не знаючи, до чого ми посправжньому здатні. "Нема чого нам вставати на ходулі, тому що й на ходулях треба пересуватися за допомогою своїх ніг. І навіть на найвищому із земних престолів сидимо ми на власному задові" [7: 390].

Піддаючи різкій критиці середньовічну школу, філософ уперше піднімає проблему поліпшення якості професійної підготовки вчителів. Він указує на необхідність установлення справді людських, гуманних стосунків між учителями та їхніми вихованцями й виступає на захист права дітей на повагу. "І поряд з багатьма іншими речами, порядки, заведені в більшості наших колегів, ніколи не подобалися мені. Можливо, завдана ними шкода була б значно меншою, якщо б вихователі були трохи поблажливими". Він називає школи в'язницями для ув'язненої в них молоді. "Зайдіть у такий колег під час занять: ви не почуєте нічого, крім криків – криків школярів, що піддаються пороттю, і крику вчителів, які очманіли від гніву" [7: 184]. Автор критикує схоластичні методи навчання: "Чи можна таким чином розбудити в дітях жадою до знань, чи можна з такою страшною пикою, з батоном у руках керувати цими похлихливими й ніжними душами?" Помилковий і згубний спосіб, – пише він. "Відмовтеся від насильства й примусу; немає нічого, на мою думку, що так би спотворювало й псувало натуру з гарними задатками. Якщо ви хочете, щоб дитина боялася сорому й покарання, не привчайте її до цих речей" [7: 183]. Замість цього "привчайте її до поту й холоду, до вітру й пекучого сонця, до всіх небезпек, якими їй необхідно нехтувати; віднайдте її від зніженості й розбірливості; ...нехай вона звикне рішуче до всього. Нехай не буде вона мамієм, схожим на зніжену дівицю, але нехай буде сильним і міцним юнаком" [7: 183].

Відповідно до нової гуманістичної педагогіки робота в школі повинна бути для дітей привабливою. "...Навчання повинне ґрунтуватися на поєднанні строгості з м'якістю, а не так, як це робиться зазвичай, коли замість того, щоб заохотити дітей до науки, їм підносять її як суцільний жах і жорстокість" [7: 183]. "Настільки пристойніше було б усипати підлоги класних кімнат квітами й листям замість закривавлених вербових прутів. Я велів би там розписати стіни зображеннями Радості, Веселощів, Флори, Грації. Де для дітей користь, там же повинно бути для них задоволення" [7: 184].

Велику увагу приділяв Монтень турботі про здоров'я дітей та їх правильний фізичний розвиток: "Недостатньо загартувати душу дитини; настільки ж необхідно загартувати і її тіло. Наша душа занадто перевантажена турботами, якщо в неї немає належного помічника" [7: 169]. "Потрібно загартувати своє тіло важкими й суворими вправами, щоб привчити його непохитно переносити біль і страждання від вивихів, колюк, припікань і навіть від мук тюремного ув'язнення й катувань", – пише філософ [7: 169].

Як бачимо, піддаючи різкій критиці середньовічне навчання й виховання, Монтень розглядає людину як найвищу цінність. Він вірить у її природні можливості й ставиться з великою часткою іронії до божественного провидіння.

Отже, аналіз філософсько-педагогічної думки кінця XVI – початку XVII ст. свідчить про те, що епоха Відродження була часом раціоналізму й індивідуалізму, які виражалися у відповідному осмисленні природи людини та її освіти й виховання. У цей період зростає роль освіти в процесі входження особистості в суспільство. З'являються педагогічні трактати, у яких виражається прагнення зробити особистість вільною, за допомогою освіти й виховання поновити духовну природу людини. Звичайно, у межах однієї статті важко простежити, як історично змінювалися філософсько-педагогічні погляди французьких учених на проблему формування людини та на роль освіти в її становленні. Тому перспективи подальшої розробки вбачаємо у вивченні ідей гуманізму в філософсько-педагогічних концепціях французького Просвітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Нилова Е.А. Гуманизация педагогического образования в странах Западной Европы: Дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Ставрополь, 2001. – 197 с.
2. Джурицкий А.Н. История зарубежной педагогики: Учеб. пособие для пед. вузов. – М.: Форум-Инфра, 1998. – 272 с.
3. Пискунов А.И. Возрождение // Педагогическая энциклопедия: В 4 т. – М.: Сов. энцикл., 1986. – Т. 1. – С. 370-372.
4. Живелегов А.Ф. Рабле // Ф. Рабле. Гаргантюа и Пантагрюэль / Пер. с франц. Н. Любимова. – М.: Художественная литература, 1973. – С. 3-64.
5. Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль / Пер. с франц. Н. Любимова. – М.: Художественная литература, 1973. – 782 с.
6. Вульфсон Б.Л. Франция // Педагогическая энциклопедия: В 4 т. – М.: Сов. энцикл., 1986. – Т. 4. – С. 540-552.
7. Монтень М. Опыты // Избранные произведения в 3-х томах: Пер. с франц. – М.: Голос, 1992. – Т. 1. – 394 с.
8. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М.: Просвещение, 1981. – 528 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.01. 2007 р.

Харченко Т.Г. Идеи гуманизма в эпоху французского Возрождения.

В статье сделана попытка проследить, как изменялись не только педагогические, но и философские взгляды на проблему формирования человека и на роль образования в его становлении как свободной, всесторонне развитой личности в эпоху французского Возрождения.

Kharchenko T.G. The ideas of humanism in the epoch of French Renaissance.

The attempt to observe the changes both of the pedagogical and philosophical views on the problem of the person's formation and on the role of education in the formation of a person as a free and all-round intelligent personality in the epoch of French Renaissance.